

УДК 339.92:351.773.1

ЕАЭБ ӨЛКӨЛӨРҮНДӨ АЙЫЛ-ЧАРБА ТАРМАГЫНЫН УЧУРДАГЫ АБАЛЫ ЖАНА МАМЛЕКЕТТИК КОЛДОО САЯСАТЫ¹

Ганиев Жунус, доц. милдетин аткаруучу <junus.ganiev@manas.edu.kg>
Байгонушова Дамира, доц. милдетин аткаруучу <damira.baigonushova@manas.edu.kg>
 Кыргыз-Түрк Манас университети

Кыскача мүнөздөмө

Беларусь, Россия жана Казахстандын ортосунда түзүлгөн бажы биримдиги 2015-жылы жаңы баскычка өтүп, экономикалык биримдикке айланды жана Кыргызстан ошол жылы биримдикке толук кандуу мүчө болуп кирди. Учурда биримдиктин мүчөлөрү интеграция процесстерин тереңдетүү багытында тийиштүү иш-аракеттерди жүргүзүшүүдө. Алсак, Евразиялык экономикалык комиссиянын айыл-чарба саясаты боюнча департаменти бирдиктүү айыл-чарба саясатын иштеп чыгуу жана ишке ашыруу багытында аракеттерди көрүүдө. Кыргызстан айыл-чарба өндүрүшүнө ыңгайлуу жерлеринин чектүүлүгүнө карабастан, айыл-чарба өлкөсү болуп саналат жана бул тармакта салыштырмалуу артыкчылыктарга ээ. Ошондуктан бирдиктүү айыл-чарба саясатын иштеп чыгууга жигердүү катышуусу зарыл. Бул эмгектин максаты ЕАЭБ өлкөлөрүндөгү айыл-чарба тармагынын учурдагы абалын жана мамлекеттик колдоо саясатын анализдеп, жакшыртуу боюнчу сунуштарды киргизүү болуп саналат.

Негизги сөздөр: айыл-чарба тармагы, мамлекеттик колдоо, айыл-чарба саясаты.

CURRENT SITUATION AND GOVERNMENT SUPPORT OF THE AGRICULTURAL SECTOR IN THE EAEU COUNTRIES

Assistant Professor, PhD **Ganiev Junus** <junus.ganiev@manas.edu.kg>
 Assistant Professor, PhD **Baigonushova Damira** <damira.baigonushova@manas.edu.kg>
 Kyrgyz-Turkish Manas University

Abstract

In 2015, a customs union with three participants, Belarus, Russia and Kazakhstan, moved to another stage, the economic union and Kyrgyzstan became a full member of this union. Currently, the members are working to deepen integration processes. In particular, the Agricultural Policy Department of the Eurasian Economic Commission is currently actively working on the development and implementation of common agricultural policy. Kyrgyzstan, despite the limited territory for agricultural production, is an agricultural country and has a comparative advantage in this sector. Therefore, the country should take an active role in the development of a common agricultural policy. The purpose of this work is to analyze the current situation and government support measures of the agricultural sector in the EAEU countries and make suggestions for improvement.

Keywords: agricultural sector, government support, agricultural policy.

ТЕКУЩЕЕ СОСТОЯНИЕ И МЕРЫ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОДДЕРЖКИ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА В СТРАНАХ ЕАЭС

Ганиев Жунус, исполняющий обязанности доцента, PhD <junus.ganiev@manas.edu.kg>

¹ Бул макала 2019-жылы июнь айында Кипрде өткөн «Евразия экономикалары» аттуу эл аралык конференциядагы авторлордун докладынын негизинде даярдалды.

Байгонушова Дамира, исполняющий обязанности доцента, PhD
 <damira.baigonushova@manas.edu.kg>
 Кыргызско-Турецкий университет «Манас»

Аннотация

В 2015 г. таможенный союз с тремя участниками, Беларусью, Россией и Казахстаном, перешел на другой этап, экономический союз и Кыргызстан стал полноправным членом этого союза. В настоящее время члены работают над углублением интеграционных процессов. В частности, департамент аграрной политики Евразийской экономической комиссии активно работает над разработкой и реализацией единой сельскохозяйственной политики. Кыргызстан, несмотря на ограниченную территорию для сельскохозяйственного производства, является аграрной страной и имеет сравнительное преимущество в этом секторе. Поэтому страна должна играть активную роль в разработке единой сельскохозяйственной политики. Целью данной работы является анализ текущей ситуации и мер государственной поддержки аграрного сектора в странах ЕАЭС и внесение предложений по улучшению.

Ключевые слова: аграрный сектор, государственная поддержка, аграрная политика.

Азык-түлүк коопсуздугу дүйнө жүзүндө бардык өлкөлөрдүн негизги маселелеринин бири болуп саналат. Өзгөчө өлкө калкын экологиялык жактан таза азык-түлүк менен камсыз кылуу маселеси барган сайын актуалдуу болуп баратат. Мындан тышкары, 2006-жылдагы сыяктуу спекуляциялык иш-аракеттер, санкциялар жана учурдагы саясий кырдаал да кризистик абал келип чыкпашы үчүн, өкмөттөрдү бул тармакка көңүл бурууга мажбурлоодо. Ошондуктан Евразия экономикалык биримдиги масштабында да, өлкөлөр масштабында да тиешелүү чаралар көрүлүүдө. Алсак;

- Арменияда «Азык-түлүк коопсуздугун камсыздоо жөнүндө мыйзам жана 2011-жылы Азык-түлүк коопсуздугун камсыздоо концепциясы кабыл алынган. Ал кезде азык-түлүктөөзүн-өзү камсыз кылуу деңгээли 58%ды түзсө, концепция боюнча 2020-жылга чейин бул көрсөткүчтү 84%га жеткирүү максат кылынган. Учурда өлкөнүн азык-түлүк коопсуздугунун орточо деңгээли 70%ды түзүүдө.

- Беларусь Республикасында Улуттук азык-түлүк коопсуздугун камсыздоо концепциясы жана бир катар айыл-чарбасын өнүктүрүү мамлекеттик программалары кабыл алынган. Концепциянын приоритеттүү багыттары катары материалдык-техникалык базаны кайрадан калыптандыруу, жаңы, эффективдүү технологияларды колдонуу, экологиялык таза продукцияларды өндүрүү сыяктуу максаттар белгиленген. Беларусь өлкөсүнүн Улуттук илимдер академиясынын изилдөөлөрү боюнча, 2010-жылдан тарта азык-түлүккө болгон ички талап толугу менен канааттандырылып, азык-түлүк коопсуздугу толук түрдө камсыздалган. Өлкөнүн азык-түлүк коопсуздугунун орточо деңгээли 100%дан жогору. Учурда айыл-чарба продукцияларында өлкөнүн тышкы соодасында профицит орун алууда. Бирок экспорттун 85-90%ы ЕАЭБ өлкөлөрүнө багытталууда.

- Казахстанда 2020-жылга чейин стратегиялык өнүктүрүү планы кабыл алынып, анда айыл-чарбасынын экспорттук потенциалын жалпы экспортто 8%га чейин көбөйтүү максат кылынган. «Казахстан – 2050» стратегиясында агро-өнөр жай экспорттун кеңейтүү, аймактык жана дүйнөлүк талапты камсыздоо сыяктуу максаттар белгиленген. Өлкөнүн азык-түлүк коопсуздугунун орточо деңгээли 70%ды түзүүдө.

- Кыргызстанда 2008-жылы «Кыргыз Республикасынын азык-түлүк коопсуздугун камсыздоо жөнүндө» мыйзам кабыл алынып, анын негизинде 2009-жылы Өкмөттүн азык-түлүк коопсуздугунун көзөмөлдөнүшү жана көрсөткүчтөрү боюнча токтому чыккан. Бул токтомдун негизинде Айыл чарба, тамак-аш өнөр жайы жана мелиорация министрлиги квартал сайын өлкөнүн негизги азык-түлүктөр боюнча азык-түлүк коопсуздугунун камсыздалуу деңгээлин аныктап турат: нан азыктары, картофель, жашылчалар, мөмө-

жемиштер, эт, чийки сүт, кумшекер, жумуртка жана өсүмдүк майы. Өлкөнүн азык-түлүк коопсуздугунун орточо деңгээли 80%ды түзүүдө.

• 2010-жылы Россияда 2020-жылга чейин Россия Федерациясынын азык-түлүк коопсуздугу доктринасы кабыл алынган. Азык-түлүк коопсуздугунун абалын аныктоо үчүн критерий катары белгилүү продукцияларда жергиликтүү өндүрүштүн үлүшү негиз алынган: дан азыктары 95 пайыздан кем эмес, кумшекер 80 пайыздан кем эмес, өсүмдүк майы 80 пайыздан кем эмес, эт жана эт азыктары 85 пайыздан кем эмес, сүт жана сүт азыктары 90 пайыздан кем эмес, балык азыктары 80 пайыздан кем эмес, картофель 95 пайыздан кем эмес, тамак-аш тузу 85 пайыздан кем эмес. Өлкөнүн азык-түлүк коопсуздугунун орточо деңгээли 89%ды түзүүдө. Өзгөчө уй эти, каймак май, сыр жана быштак, жүзүм, алма жана алмурут азыктарында ЕАЭБ өлкөлөрүнөн келген импортту эске алганда да, камсыз болуу деңгээли 80%дан төмөн болууда (ЕЭК, 2015а). Өлкөлөрдүн кээ бир эң маанилүү продукциялар менен камсыз болуу деңгээлин караганыбызда, Армениянын камсыз болуу деңгээлинин эң төмөн экендигин (73%), Кыргызстан менен Казахстандын салыштырмалуу орто (82-84%) деңгээлде, Россия менен Беларусь өлкөлөрүнүн салыштырмалуу жогору деңгээлде (88-90%) экендигин көрүүгө болот.

Жалпы ЕАЭБ масштабында караганда, Союздун өзүн-өзү камсыздоо деңгээли өзгөчө жүзүм, алма, алмурут, каймак май, сыр, быштак, уй эти сыяктуу азыктарда 80%дан төмөн болууда (ЕЭК, 2015а). Калган негизги азык-түлүк продукцияларында ЕАЭБнин өзүн-өзү камсыз кылуусу жетиштүү деңгээлде деп айтууга болот. Бирок учурдагы негизги маселелердин бири – бул бирдиктүү, координациялуу саясаттын жоктугу жана өлкөлөрдүн жеке кызыкчылыктарынын Союздук кызыкчылыктан жогору турушу. Ошондуктан бул эмгекте ЕАЭБ өлкөлөрүндө айыл-чарбасынын учурдагы абалын жана өлкөлөрдүн айыл-чарбасын колдоо чараларын салыштырмалуу карап чыгуу максаты коюлган.

Евразиялык экономикалык комиссиянын маалыматтары боюнча, 2018-жылы ЕАЭБ өлкөлөрүнүн айыл-чарба өндүрүшү жалпысынан 108,9 миллиард долларды түзгөн. Анын төрттөн үчү Россияга тиешелүү болсо, 11,8%ы Казахстан, 8,6%ы Беларусь, 2,7%ы Кыргызстан жана 1,8%ы Армения тарабынан өндүрүлгөн. Дүйнөлүк Банктын маалыматтары боюнча, 2017-жылы айыл-чарба өндүрүшүнүн өлкөлөрдүн ИДПсындагы үлүшү Армения менен Кыргызстанда 10%дан жогору болсо, Беларусь өлкөсүндө дээрлик 8%, Россия менен Казахстанда жана жалпы Биримдиктин масштабында болжол менен 4% болгон. Демек, ЕАЭБде Армения, Беларусь жана Кыргызстан үчүн айыл-чарбасынын мааниси салыштырмалуу жогорураак экенин белгилөөгө болот.

Таблица 1. 2017-жылы ЕАЭБ мүчөлөрүнүн азык-түлүк менен камсыз болуу деңгээли (%)

Продукциянын аталышы	Армения	Беларусь	Казахстан	Кыргызстан	Россия
Дан азыктары	34,3	92,7	130,1	79,3	166,5
Эт жана эт азыктары	71,9	135,9	81,3	88,5	93,0
Сүт жана сүт азыктары	91,2	235,4	90,9	105,7	83,2
Жашылчалар	102,5	105,5	98,0	117,4	93,4
Картофель	102,6	112,3	96,9	103,5	91,2
Мөмө-жемиштер	114,8	43,5	38,1	83,9	33,4
Өсүмдүк майы	4,3	69,9	84,7	18,5	161,1
Жумуртка	98,2	128,8	100,8	95,5	100,2
Кумшекер	65,2	224,1	64,6	71,0	115,1
Орточо деңгээли	72,9	89,7	83,8	81,9	88,2

Булак: ЕЭК, 2018b: 71.

Таблица 2. ЕАЭБ өлкөлөрүндө айыл-чарба продукцияларынын өндүрүшү, 2018-ж. (млн. АКШ доллары)

	Учурдагы бааларда айыл-чарба өндүрүшүнүн көлөмү	Айыл-чарба өндүрүшүнүн ЕАЭБдеги үлүшү, %	Айыл-чарба өндүрүшүнүн өлкөнүн ИДПсындагы үлүшү, % (2017-ж.)	Ички дүң продукциянын ЕАЭБдеги үлүшү, % (2017-ж.)
Армения	1918,0	1,76	14,9	0,64
Беларусь	9325,1	8,57	7,8	3,0
Казахстан	12793,8	11,75	4,4	8,98
Кыргызстан	2960,8	2,72	12,3	0,42
Россия	81861,6	75,2	4,0	86,96
ЕАЭБ, жалпысы	108859,3	100,0	4,3	100,0

Булак: ЕЭК, 2019; Дүйнөлүк Банк, data.worldbank.org

Негизги айыл-чарба өсүмдүктөрүнүн арасынан дан жана буурчак эгиндеринен 2018-жылы жалпысынан 141,6 млн тонна түшүм алынса, анын 79,7%ы Россияга, 14,3%ы Казахстанга туура келген. Кант кызылчасы 47,3 млн тонна өндүрүлүп, анын 87%ы Россияга, 10%ы Беларусь өлкөсүнө тиешелүү болгон. Картофель 33,9 млн тонна өндүрүлсө, анын 66%ы Россия, 17%ы Беларусь, 11%ы Казахстан, 4%ы Кыргызстан тарабынан чыгарылган. 21,2 млн тонна жашылчалардын 64%ы Россия, 19%ы Казахстан, 8%ы Беларусь, 5%ы Кыргызстан тарабынан өндүрүлгөн. Дан жана буурчак эгиндери менен кант кызылчасынын өндүрүшү негизинен эки өлкөдө топтолсо, картофель жана жашылчалардын салыштырмалуу бардык өлкөлөргө бирдей жайылганын көрүүгө болот. Өзгөчө Кыргызстанда бул түшүмдөрдүн көп өстүрүлөөрүн белгилөөгө болот.

Таблица 3. Негизги айыл-чарба өсүмдүктөрүнүн өндүрүшү, 2018-ж. (миң тонна)

	Дан жана буурчак эгиндери	Кант кызылчасы	Картофель	Жашылчалар
ЕАЭБ	141 556,0	47 323,9	33 959,7	21 155,4
Армения	337,65	0,5	415,1	628,2
Беларусь	6 150,6	4 806,3	5 865,1	1 745,9
Казахстан	20 276,8	504,5	3 807,0	4 082,0
Кыргызстан	1 888,9	773,0	1 446,6	1 094,9
Россия	112 902,0	41 239,6	22 425,9	13 604,5

Булак: ЕЭК, 2019.

Мал чарбачылыкка кайрылсак, Евразиялык экономикалык комиссиянын маалыматтары боюнча, 2019-жылдын 1-январына карата ЕАЭБде жалпысынан 31,3 млн бодо мал, 27,4 млн чочко, 47,9 млн майда мал жана 644,7 млн үй канаттуулары болгон. Россиянын үлүшү майда малда 48%, бодо малда 58%, чочко менен канаттууларда 85%ды түзгөн. Казахстандын үлүшү канаттууларда 7%, бодо малда 23% жана майда малда 39%га жеткен. Беларусь өлкөсүнө майда малдардын 0,3%ы, канаттуулардын 8%ы, чочколордун 10%ы жана бодо малдын 14%ы туура келген. Бодо малдын 5%ы, канаттуулардын 1%ы, майда малдын болсо 13%ы Кыргызстанга тиешелүү болгон. Демек канаттуулардын көпчүлүгү Россияда болсо, майда малдын жарымынан көбү Казахстан менен Кыргызстанда. Бодо малдын 80%ынан көбү Россия менен Казахстанга тиешелүү.

Таблица 4. Негизги айыл-чарба жаныбарларынын саны, 2019-жылдын 1-январына карата (миң баш)

	Бодо мал		Анын ичинде уйлар		Чочколор		Майда мал, млн. баш		Канаттуулар, млн. баш	
	саны	%	Саны	%	саны	%	саны	%	Саны	%
<i>ЕАЭБ (Армениядан тышкары)</i>	31255,5	100,0	13797,5	100,0	27430,3	100,0	47,9	100,0	644,7	100,0
Беларусь	4341	13,9	1498	10,9	2841	10,4	0,15	0,3	51,2	7,9
Казакстан	7137,9	22,8	3569,2	25,9	802,7	2,9	18,7	39,0	44,45	6,9
Кыргызстан	1627,3	5,2	812,6	5,9	51,3	0,2	6,17	12,9	6	0,9
Россия	18149,3	58,1	7917,6	57,4	23735,4	86,5	22,9	47,8	543	84,2

Булак: ЕЭК, 2019. Армения боюнча бул датага карата расмий маалымат болгон эмес.

Айыл-чарба продукцияларын кайра иштетүү өнөр-жайынын эт азыктары, өсүмдүк майы, акшак, нан азыктары жана кумшекер өндүрүшүндө Россиянын үлүшү 80-90%ды түзүүдө. Каймак май, сыр, ун өндүрүшүнүн үчтөн экисин Россия өндүрсө, Беларусь өлкөсү каймак май менен сырдын, Казакстан ундун үчтөн бирине жакын бөлүгүн өндүрүшүүдө. Кыргызстан менен Армениянын үлүштөрү көбүнчө 1%дан төмөн болууда.

Айыл-чарба продукцияларынын тышкы соодасы боюнча жалпы абал төмөнкүдөй: Беларусь өлкөсү үчүн ЕАЭБ негизги рынок болуп саналса (экспортунун 89%ы), калган мүчөлөр Биримдиктен азыраак көз-каранды: Россия 16%, Казакстан 21%, Армения 58% жана Кыргызстан 49%. Үчүнчү өлкөлөрдөн импорт көз-карандылыгы жагынан болсо Россия алдыда турат. Анын айыл-чарба жана азык-түлүк продукциялары боюнча импортунун 89%ынан көбү үчүнчү өлкөлөргө туура келет. Бул көрсөткүч Арменияда 76%, Беларусь өлкөсүндө 74%, Казакстанда 57% жана Кыргызстанда 38%. ЕАЭБ өлкөлөрүнүн кошумча наркы жогору айыл-чарба продукцияларынын экспорту жалпы айыл-чарба экспортунун 6%ын түзсө, импортто бул көрсөткүч дээрлик 20%ды түзөт. Демек, чийки зат экспортун азайтып, иштетилген продукцияларды экспорттоого көбүрөөк көңүл буруу зарылчылыгы бар.

Айыл-чарба тармагына дүйнөнүн алдыңкы экономикаларында дагы субсидия чаралары, импорттон коргоо, жеңилдиктер жана атайын жөнгө салуу сыяктуу мамлекеттик колдоолор көрсөтүлөт. Бирок ошол эле учурда бул колдоолордун кээ бир түрлөрү эл аралык соодада баа айырмачылыктарын жаратуу менен атаандаштыкта акыйкатсыздыктарды жараткандыгы үчүн эл аралык деңгээлде жөнгө салынат, башкача айтканда, кээ бир колдоо түрүнө белгилүү чектер коюлса, кээ бирлерине толугу менен тыюу салынган.

Айыл-чарба тармагына ички колдоолорго чектөөлөрдүн киргизилиши боюнча алгачкы талкуулар Соода жана тарифтер боюнча жалпы келишимдин (ГАТТ) катышуучулары тарабынан Кеннеди (1961-1962-жж.), Токио раунддарында (1973-1975-жж.) башталган. Анткен менен, бардык мүчөлөрдүн кызыкчылыктарына туура келген жалпы формула Уругвай раундундагы (1986-1994-жж.) сүйлөшүүлөрдөн кийин кабыл алынган. Аталган раундда Дүйнөлүк соода уюмун (ДСУ) түзүү чечими дагы кабыл алынып, кийин эл аралык сооданы көзөмөлдөө боюнча иш-чаралардын баары ушул уюмга жүктөлгөн (Евразиялык экономикалык комиссия, 2015b:3-4). Ошентип, учурда айыл-чарбага колдоо көрсөтүүдө колдонулуучу ар кандай инструменттер боюнча колдоонун көлөмүн белгилөөчү жана анын ишке ашуусун көзөмөлдөөчү органдардын эң башында ДСУ турат.

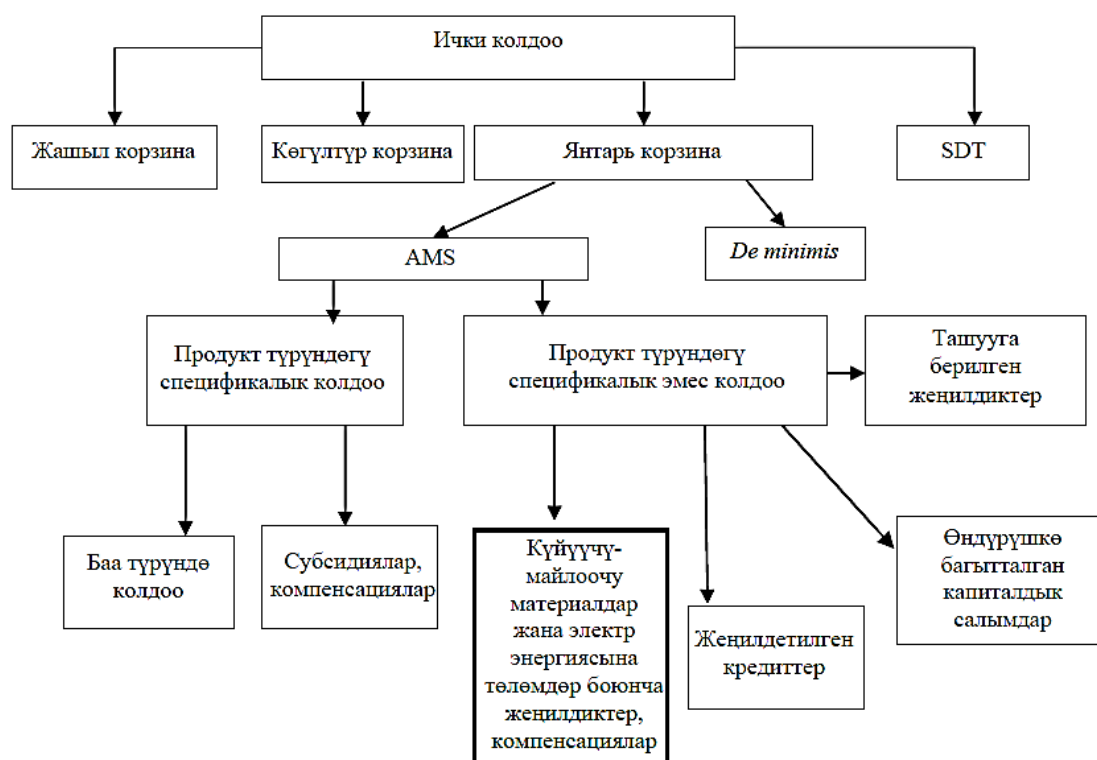

Рис. 1. ДСУнун келишими алкагында айыл-чарбасына көрсөтүлгөн ички колдоолордун жалпы көрүнүшү

Булак: Евразиялык экономикалык комиссия, 2016:4.

Айыл-чарбасын өнүктүрүүдө учурда өлкөлөр тарабынан көптөгөн чаралар (инструменттер) колдонулууда. ДСУ аларды эл аралык соодага тийгизген таасирлерине карата жол чырактын түстөрүнө салыштыруу менен үч корзинага (топко) бөлүп карайт: жашыл корзина – соодага минималдуу таасир бергени үчүн толугу менен уруксат берилген чаралар, сары корзина (ошол эле учурда янтарь корзина деп да айтылат) – кыскартылуусу керек болгон чаралар жана кызыл корзина – толугу менен тыюу салынган чаралар. ДСУнун келишиминде кызыл корзина каралбагандыгына карабастан, сары корзина бул корзинадан тышкары бардык чараларга толугу менен тыюу салынгандыгын билдирет. Кошумча катары көгүлтүр корзина киргизилген. Ага өндүрүштү кыскартуу программаларына байланыштуу субсидиялар кирет. Атайын жана дифференцияланган режим (special and differential treatment: SDT) түшүнүгү субсидиялар боюнча өнүгүп келе жаткан өлкөлөргө жалпы эрежелерден тышкары берилген, өзгөчө укуктарды түшүндүрөт. Схема 1де ДСУнун келишими алкагында айыл-чарбасы үчүн ички колдоолордун жалпы көрүнүшү чагылдырылган. ДСУнун эрежелерине ылайык, мүчө өлкөлөр жашыл корзинага тиешелүү чараларды эч тоскоолдуксуз колдоно алышат. Мисалы, ветеринардык кызматтар, өсүмдүктөрдүн абалын жакшыртуу, зыяндуу курт-кумурскалар менен күрөшүү боюнча кызматтар, дыйкандарга кеңеш-көмөк кызматтары, инфраструктураны жакшыртуу чаралары, өзгөчө кырдаалдарда төлөм жүргүзүү, тармакка байланыштуу илимий изилдөөлөрдү каржылоо ж.б.

Жашыл корзинага тиешелүү бул чараларга тең катар мамлекет өндүрүштү чектөө программасы алкагында фермерлерге түз төлөмдөрдүн негизинде субсидияларды берүү (көгүлтүр корзина), өнүгүп келе жаткан мамлекет болсо, айыл-чарбаны өнүктүрүү программаларын каржылоо (сооданы минималдуу бурмалоочу деңгээлде, б.а. «de minimis» деңгээлинде) чараларын колдоно алат. Бул сооданы бурмалоочу «янтарь корзинасынын» эң жогорку чегин көрсөтөт. Өнүккөн өлкөлөр үчүн бул жалпы айыл-чарба өндүрүшүнүн 5 пайызынан көп эмес, өнүгүп келе жаткан өлкөлөр үчүн 10 пайызынан көп эмес деп белгиленген. Бул көлөм сооданын бурмаланышына минималдуу таасир тийгизет деп кабыл алынып, буга уруксат берилген. Кээде ДСУ мүчөсү муну милдеттенме катары кабыл алат.

Андай учурда бул чекти сөзсүз сактаганга мажбур болот (ЕЭК, 2015b:7). Башка колдоо чараларын «Жалпы колдоо чараларынын» (Aggregate Measurement of Support: AMS) чегинде гана колдонууга мүмкүн. Уругвай раундунда мүчө өлкөлөр 1986-1988-жылдардагы баага негизделген AMS көрсөткүчтөрүн төмөндөтүүнү чечишкен: өнүккөн өлкөлөр 1995-жылдан баштап 6 жылдын ичинде 20%га, өнүгүп келе жаткан мүчө өлкөлөр 10 жылдын ичинде 13,3%га төмөндөтүүгө тийиш болгон, ал эми начар өнүккөн өлкөлөрдөн кыскартуу талап кылынган эмес (ЕЭК, 2016:5; ЕЭК, 2018a:4). Бул бир тараптан начар өнүккөн өлкөлөрдүн абалынын жакшыруусун көздөсө, экинчи тараптан аталган өлкөлөрдө айыл-чарбаларын колдоо чараларынын ансыз да аздыгына байланыштуу болгон.

Жыйынтыктап айтканда, учурда өлкөлөр арасындагы көп тараптуу соода жүргүзүүнүн системасы иштелип чыккан жана ал айыл чарба тармагын колдоо чараларын колдонууну жөнгө салуу механизмдеринин негизинде иштейт.

Учурда дүйнөнүн көптөгөн өлкөлөрүндө айыл-чарбасын колдоо чаралары көрүлүүдө. Алсак, Израиль, АКШ, Тайланд, Украина, Аргентина, Вьетнам, Грузия, Индонезия, Молдова, Пакистан, Тунис, Өзбекстан ж.б. Интеграциялардын арасынан Европа Биримдигинин тажрыйбасы өзгөчө маанилүү. Бирдиктүү айыл-чарба саясатына (common agricultural policy) Европа Биримдигинин бюджетинин болжол менен жарымы коротулат (Вауғаç ve Yenilmez, 2005:24). Бирдиктүү айыл-чарба саясаты өлкөлөрдүн айыл-чарба саясаттарынын экономикалык жана саясий жактан бирдиктүү башкаруу принцибине таянат (Karluk, 2002:208). ЕБнин 2020-жылга чейинки стратегиясында Бирдиктүү айыл-чарба саясатынын максаттарында рационалдуу өсүү, туруктуу өсүү жана масштабдуу өсүү элементтерине салым кошуу да эске алынып, реформага керектүү инструменттер ушунун негизинде түзүлгөн. Башкача айтканда, технологияларды жакшыртуу, продукциялардын кошумча наркын жана сапатын өстүрүү, органикалык айыл-чарбасын өнүктүрүү максаттары көздөлүүдө (Olcaу, 2016:107). 2014-2020-жылдары ЕБ бюджетинин айыл-чарбасын колдоого 373 миллиард евро каражат бөлүүнү пландаган. Бул жылына орточо 53 миллиард евро дегенди билдирет. Фермерлерге түздөн-түз төлөмдөр эки фонддун негизинде улуттук жана аймактык органдар аркылуу жүргүзүлөт (ЕЭК, 2017:6): Европа айыл-чарба кепилдик фонду (European Agricultural Guarantee Fund) жана Европанын элетти өнүктүрүү боюнча айыл-чарба фонду (European Agricultural Fund for Rural Development). ЕАЭБ мүчөлөрү да Европа Биримдигинин Бирдиктүү айыл-чарба саясатынан үлгү алуулары зарыл. Учурда ар бир өлкө өз алдынча саясат жүргүзүүдө.

ЕАЭБ аймагында Кыргызстан менен Армениядан башка өлкөлөрдө айыл-чарбасына мамлекет тарабынан маанилүү колдоо көрсөтүлүүдө. Бул эки өлкөдө айыл-чарбасына көрсөтүлгөн мамлекеттик колдоонун көлөмү айыл-чарба өндүрүшүнүн 0,5 пайызынан төмөн болууда. ДСУнун шарттарына ылайык муну 5 пайызга чейин көтөрүү мүмкүнчүлүгү бар. Мында да мүчө өлкөлөрдүн ортосунда маанилүү айырмачылыктар бар экенин айтууга болот. Армения менен Кыргызстанда дүң айыл-чарба продукциясынын рыноктук наркынын 5 пайызына чейин колдоо көрсөтүү мүмкүнчүлүгү бар болсо, Казахстан жалпы айыл-чарба өндүрүшүнүн 8,5 пайызына, Беларусь өлкөсү 10 пайызына, Россия жалпысынан 4,4 миллиард долларга чейин колдоо көрсөтүү укугуна ээ.

Таблица 5. ЕАЭБ жана ДСУ алкагында мүчө өлкөлөргө уруксат берилген айыл-чарбасын колдоо көлөмү

ЕАЭБ мүчөсү	ДСУна кирүү датасы	ДСУда уруксат берилген айыл-чарбасын колдоо көлөмү (дүң айыл-чарба продукциясынын наркынын %ы катары)	ЕАЭБде уруксат берилген айыл-чарбасын колдоо көлөмү
Армения	05.02.2003	2008-жылга чейин 10%; 2008-жылдан баштап 5% (de minimis деңгээли)	ДСУ алкагындагы милдеттенмелер менен бирдей
Беларусь	ДСУна кирүү боюнча сүйлөшүүлөр жүргүзүлүүдө		дүң айыл-чарба

			продукциясынын наркынын 10%ы
Казахстан	30.11.2015	8,5%	ДСУ алкагындагы милдеттенмелер менен бирдей
Кыргызстан	20.12.1998	5%	
Россия	22.08.2012	2012-жылдагы 9 млрд. доллардан 2018-жылы 4,4 млрд долларга кыскартуу	

Булак: ЕЭК, 2018b: 91.

Евразиялык экономикалык комиссиянын (ЕЭК, 2015b) маалыматтары боюнча, 2013-жылы Россия Федерациясы айыл-чарбасына 9,8 миллиард доллар өлчөмүндө колдоо көрсөтсө, Казахстан бул багытта 1,2 миллиард, Беларусь 2,4 миллиард доллар короткон.

Биримдикке мүчө өлкөлөрдө сооданы бурмалоочу колдоолор «жашыл корзинадан» басымдуулук кылууда. Беларусь өлкөсүндө бул жалпы колдоонун 83,2%ын, Казахстанда 68,7%ын жана Россияда 70,2%ын түзүүдө. Мунун айыл-чарба өндүрүшүнүн дүң көлөмүнө катышы Беларусь өлкөсүндө 2013-жылы 7,4%ды, Казахстанда 3,5%ды жана Россияда 2,7%ды түзгөн.

ЕАЭБ өлкөлөрүндө сооданы бурмалабай турган чаралар катары илимий изилдөөлөрдү каржылоо, зыянкечтер жана оорулар менен күрөшүү, маалымат таратуу, кеңеш-көмөк көрсөтүү, инспекциялык кызматтар сыяктуу иш-аракеттер жасалууда.

Сооданы бурмалоочу чаралар катары жеңилдетилген насыя берүү, жер семирткичтерге, урукка, тоютка кеткен чыгымдарды компенсациялоо, породалуу малдарды жана канаттууларды багууга колдоо көрсөтүү, түшүмдү, малды, канаттууларды камсыздандыруу чыгымдарын компенсациялоо сыяктуу мамлекеттик колдоолор ишке ашырылууда.

Өлкөлөрдүн арасында негизинен төмөнкүдөй айырмалар бар. Сооданы бурмалоочу чаралардын арасында Беларусь жана Россия өлкөлөрүндө насыяларды тейлөө боюнча чыгымдарды каржылоо чоң үлүштү (сооданы бурмалоочу чаралардын 39,6 жана 39,2 пайызы) ээлейт. Казахстанда мындай каражаттын негизги бөлүгү энергия ресурстарына кеткен чыгымдарды компенсациялоого жана мал чарбачылык продукцияларын өндүрүүгө берилген субсидияларга багытталууда. Россияда продукт түрүндөгү спецификалык колдоо катары 2013-жылы зыгыр өндүрүшүн жана бодо мал, бугу, жылкы, чочко, канаттууларды багууну субсидиялоо, сүт, эт, жумуртка жана жүн өндүрүшүнө субсидия берүү чаралары көрүлгөн. Беларусь өлкөсүндө зыгыр жана картофель өндүрүшүнө, эт жана сүт мал чарбачылыгына субсидия берилген. Казахстан мал чарбачылыгынын өнүгүшүнө кеңири масштабдуу колдоо көрсөткөн. Жалпысынан караганда, Евразиялык экономикалык комиссиянын (2015b:123) маалыматтары боюнча, Биримдикте сооданы бурмалоочу чаралар басымдуулук кылууда. Чыныгы биримдикке айлануу үчүн, ЕАЭБ масштабында бирдиктүү айыл-чарбасын колдоо фондун түзүп, өзгөчө начар өнүккөн аймактарга көбүрөөк колдоо көрсөтүү механизмдерин иштеп чыгуу зарыл. Антпесе, Биримдиктин ичинде нааразычылыктардын көбөйөөрү бышык.

Жалпылай караганда, төмөнкүдөй жыйынтыктарды чыгарууга болот:

- Азык-түлүк коопсуздугуна ЕАЭБге мүчө бардык өлкөлөрдө өзгөчө маани берилүүдө. Бирок ЕАЭБ масштабында караганда, Союздун өзүн-өзү камсыздоо деңгээли өзгөчө жүзүм, алма, алмурут, каймак май, сыр, быштак, уй эти сыяктуу азыктарда 80%дан төмөн болууда. Калган негизги азык-түлүк продукцияларында ЕАЭБнин өзүн-өзү камсыз кылуусу жетиштүү деңгээлде деп айтууга болот.

- 2018-жылы ЕАЭБ өлкөлөрүнүн айыл-чарба өндүрүшү жалпысынан 108,9 миллиард долларды түзгөн. Анын 75,1%ы Россияга тиешелүү болсо, 11,8%ы Казахстан, 8,6%ы Беларусь, 2,7%ы Кыргызстан жана 1,8%ы Армения тарабынан өндүрүлгөн. Россия эң ири экономика катары чоң үлүштү алганы менен, салыштырмалуу караганда ЕАЭБде Армения, Беларусь жана Кыргызстан үчүн айыл-чарбасынын маанисинин жогорураак экенин белгилөөгө болот.

- Дан жана буурчак эгиндери менен кант кызылчасынын өндүрүшү негизинен эки өлкөдө топтолсо, картофель жана жашылчалардын салыштырмалуу бардык өлкөлөргө бирдей жайылганын көрүүгө болот. Өзгөчө Кыргызстанда бул азыктар көп өстүрүлүүдө.

- Канаттуулардын көпчүлүгү Россияда болсо, майда малдын жарымынан көбү Казахстан менен Кыргызстанда. Бодо малдын 80%ынан көбү Россия менен Казахстанга тиешелүү.

- Каймак май, сыр, ун өндүрүшүнүн үчтөн экисин Россия өндүрсө, Беларусь өлкөсү каймак май менен сырдын, Казахстан ундун үчтөн бирине жакын бөлүгүн өндүрүшүүдө. Кыргызстан менен Армениянын үлүштөрү бул продукцияларда 1%дан төмөн болууда.

- Беларусь өлкөсү үчүн ЕАЭБ негизги рынок болуп саналса, калган мүчөлөр Биримдиктен азыраак көз-каранды. Үчүнчү өлкөлөрдөн импорт көз-карандылыгы жагынан болсо Россия алдыда турат. Анын айыл-чарба жана азык-түлүк продукциялары боюнча импортунун 89%ынан көбү үчүнчү өлкөлөргө туура келет.

- ЕАЭБ өлкөлөрүнүн кошумча наркы жогору айыл-чарба продукцияларынын экспорту жалпы айыл-чарба экспортунун 6%ын түзсө, импортто бул көрсөткүч дээрлик 20%ды түзөт. Демек, чийки зат экспортун азайтып, иштетилген продукцияларды экспорттоого көбүрөөк көңүл буруу зарылчылыгы бар.

- Учурдагы негизги маселелердин бири – бул бирдиктүү, координациялуу саясаттын жоктугу жана өлкөлөрдүн жеке кызыкчылыктарынын Союздук кызыкчылыктан жогору турушу. Атап айтканда, ЕАЭБ аймагында Кыргызстан менен Армениядан башка өлкөлөрдө айыл-чарбасына мамлекет тарабынан маанилүү жардам берилсе (2013-жылы Россия Федерациясы айыл-чарбасына 9,8 миллиард, Казахстан 1,2 миллиард, Беларусь 2,4 миллиард доллар өлчөмүндө колдоо көрсөткөн), бул эки өлкөдө айыл-чарбасына көрсөтүлгөн мамлекеттик колдоонун көлөмү айыл-чарба өндүрүшүнүн 0,5 пайызынан төмөн болууда. Бул ансыз да экономикалары алсыз болгон бул эки мүчөнүн жергиликтүү өндүрүшүн ансайын артка тартууда.

- Евразиялык экономикалык комиссиянын маалыматтары боюнча, Биримдикте сооданы бурмалоочу чаралар басымдуулук кылууда жана колдоо чараларында өлкөлөрдүн арасында маанилүү айырмачылыктар да бар. Ошондой эле, аталган комиссиянын анализи боюнча (ЕЭК, 2018b: 74-77), мүчө өлкөлөрдүн бешөөсүндө тең айыл-чарба өндүрүүчүлөрүндө финансылык ресурстардын жетишсиздиги жана кредит жүгүнүн оордошуп кеткени негизги маселелердин бирин түзүүдө. Көптөгөн изилдөөлөрдө да (Баранова, 2012; Алибалаева, 2011; Ковалева, 2009) финансылык колдоо маселесине өзгөчө көңүл бурулган. Ошондуктан ЕАЭБ масштабында Европа Биримдигинин тажрыйбасынан пайдаланып, бирдиктүү айыл-чарбасын колдоо фондун түзүп, жалпы фермерлерге, өзгөчө начар өнүккөн аймактарга көбүрөөк колдоо көрсөтүү механизмдерин иштеп чыгуу зарыл.

- Ошондой эле, ЕАЭБ масштабында прогноздоо жана пландоо иштерин жүргүзүп, айыл-чарба өндүрүүчүлөрүнө маалыматтык колдоо көрсөтүү керек. Мында өзгөчө эл аралык адистешүүгө көңүл буруп, бардык мүчөлөрдүн бирдей өнүгүшүн биринчи планга коюу зарыл.

- Евразиялык экономикалык комиссиянын «адистешүүнү өнүктүрүү үчүн улуттук импортту алмаштыруу программаларын иштеп чыгууда Биримдиктеги өнөктөштөрдүн экспортун эске алуу керек» деген сунушуна өзгөчө көңүл буруу керек.

Колдонулган адабияттар

1. Arslan Olcay C. Avrupa 2020 Stratejisi Doğrultusunda Ortak Tarım Politikasının Değişim Trendleri ve Yönelimleri // Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi. – 2016. – No 15(2). – S. 97-124.
2. Bayraç, H.N., Yenilmez, F. Türk Tarımının AB Ortak Tarım Politikasına Uyum Çalışmaları ve Olası Ekonomik Etkileri. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 2005. – No 6(1). – S. 23-42.
3. Karluk, S.R. Türkiye Ekonomisi. – İstanbul: Betaş Yayınları, 2002.

4. Алибалаева, Л.И. Особенности государственной поддержки сельского хозяйства // Вестник РЭА. – 2011. – №3. – С. 90-95.
5. Баранова, А.В. Государственная поддержка как элемент финансового обеспечения сельского хозяйства России // Вестник ПАГС. – 2012. – С. 192-197.
6. Ковалева, Н.Н. Оценка государственной поддержки сельского хозяйства на региональном уровне // Вестник Ростовского государственного экономического университета. – 2009. – №3. – С. 42-48.
7. Евразийская экономическая комиссия, 2015а. Мониторинг продовольственной безопасности ЕАЭС: 2014. – Режим доступа: www.eurasiancommission.org
8. Евразийская экономическая комиссия, 2015b. Анализ мировых тенденций государственной поддержки сельского хозяйства. – Режим доступа: www.eurasiancommission.org
9. Евразийская экономическая комиссия, 2016. Обзор мирового опыта предоставления государственной поддержки сельского хозяйства. – Режим доступа: www.eurasiancommission.org
10. Евразийская экономическая комиссия, 2017. Государственная поддержка сельского хозяйства: развитые и развивающиеся страны». – Режим доступа: www.eurasiancommission.org
11. Евразийская экономическая комиссия, 2018а. Государственная поддержка сельского хозяйства: споры в рамках ВТО, модели поддержки в развивающихся странах. – Режим доступа: www.eurasiancommission.org
12. Евразийская экономическая комиссия, 2018b. Обзор государственной политики в сфере агропромышленного комплекса государств-членов Евразийского экономического союза за 2012-2018 годы». – Режим доступа: www.eurasiancommission.org
13. Евразийская экономическая комиссия, 2019. Обзор производственных показателей АПК государств-членов Евразийского экономического союза за 2018 г. (предварительные данные). – Режим доступа: www.eurasiancommission.org